

Antony Beevor, *Berlijn. De ondergang 1945.*

(Balans, Amsterdam 2002), 529 blz.

Een gruwelijke tijd

Ineens was het woord er. Eerlijk gezegd had ik het nooit eerder horen gebruiken, maar toen je overal hoorde beweren dat Bagdad het lot van Stalingrad zou ondergaan en dat de *urban war* niet te winnen was, kon je niet meer om het woord heen: stadsguerrilla.

Het woord roept beelden op van het verschrikkelijkste wat oorlog te wege brengt: dood en verderf met totale verwoesting en ontredde voor alles en iedereen. Natuurlijk is niet iedere slag in en om een stad te definiëren als een stadsguerrilla; het is alleen dat gevecht om steden waarin de burgerbevolking tussen de verdedigers en de aanvallers zit en waarin om ieder huis en om iedere verdieping gevochten moet worden. De verschrikkingen zijn zo groot dat alleen psychopathische heersers hun eigen bevolking bewust zo'n oorlog inslepen. Al in de vijfde eeuw voor Christus waarschuwde de Chinese wijsgeer Sun-Tzu in *De kunst van het oorlogvoeren* voor de consequenties van de stedelijke oorlogvoering.

Anders dan de titel doet vermoeden is het geschrift geen militair handboek, maar juist een filosofische werk waarin uiteen wordt gezet wat de verschrikkingen van oorlog zijn en met welke middelen een oorlog voorkomen kan worden. Iedere oorlog is een politieke nederlaag, maar daarmee kan niet gezegd worden dat hij soms geen noodzakelijk kwaad is. Een wijs aanvoerder begint de strijd echter zonder te denken aan zijn eigen roem en trekt zich terug als dat in het belang van zijn volk en leger is. Reden genoeg om de oorlog in de stad te vermijden.

Het zijn veelal wrede totalitaire heersers die bereid zijn hun bevolking op te offeren voor het lijfsbehoud van het eigen regime. Zo gezien is de stedelijke oorlogvoering een politiek en militair chantagemiddel. Dat verklaart ook waarom de confrontatie tussen de grote totalitaire ideologieën in de laatste wereldoorlog de wreedste voorbeelden heeft laten zien van die stedelijke strijd.

Steeds wordt daarbij Stalingrad hét voorbeeld genoemd van stadsguerrilla. Het is puur academisch en daarom in deze context van menselijk leed tamelijk absurd, maar toch kan de vraag gesteld worden of de strijd

om Stalingrad eigenlijk wel een echte stadsguerrilla genoemd kan worden; het grootste deel van de bevolking van de Wolgastad was immers geëvacueerd. Maar ook zonder burgers was de strijd tussen de Russische en Duitse soldaten wreed genoeg. Overigens – en dat zal iedereen weten – had de slag om Stalingrad wel degelijk een winnaar, tenzij de strijd alleen op het zuiver menselijk vlak wordt bekeken, want dan had hij inderdaad slechts verliezers. De omsingeling door het Rode Leger betekende dat het Zesde Leger van Von Paulus als een rat in de val zat en inderdaad: het is door Hitler opgeofferd.

De Russen komen

Het beste voorbeeld van stedelijke oorlogvoering blijft natuurlijk de strijd om Berlijn in het vroege voorjaar van 1945: Russische troepen vochten zich door de miljoenenstad naar de Rijkskanselarij om de doodsteek aan het Derde Rijk te geven. Hitler had zijn eigen bevolking gegijzeld met de door leger en partij gepleegde wandaden tegen de volken van de Sovjetunie; propaganda-minister Goebbels hamerde steeds maar op de wreedheden die de Duitsers te wachten stonden. Voorbeelden daarvan werden hem door het Rode Leger zelf geleverd. Voor de Führer stond vast dat als het Duitse volk niet samen met zijn rijkten onder wilde gaan, hij dan tenminste de bevolking van Berlijn in zijn megalomane zelfmoord moest meeslepen. En ook voor Stalin was geen prijs aan mensenlevens te hoog om zijn doel, de verovering van de *Reichshauptstadt*, te bereiken.

Antony Beevor heeft een huiveringwekkend verslag geschreven over de doodstrijd van het Nazi-regime. Het is een angstaanjagend verhaal uit een andere wereld; vredige namen op de kaart blijken de plaats geweest te zijn van ongekende wreedheden. Bevoorsrelaas is een orgie van geweld waarin de lezer wordt opgezogen en hoewel hij de afloop weet, kan hij zich niet van de gruwelijke vertelling losmaken.

Het boek roept emoties op van walging en medelijden. Walging over de gepleegde gruwelijkheden en medelijden met de miljoenen Duitse vrouwen en kinderen die het slachtoffer werden van het Rode Leger. Voor je het weet denk je in Goebbels termen over de Russen: Mongoolse horden die plunderend en verkrachtend rondtrokken.

En het is allemaal nog waar ook. Maar vier jaar eerder hadden diezelfde Russen de Naziefurie over zich heen gekregen en nu betaalden zij met gelijke munt terug. En over terreur hoefde je de Sovjets niets te vertellen, daar hadden zij in de jaren dertig al aardig mee geëxperimenteerd.

Kortom: je kunt dit boek maar met een verlangen lezen: naar het einde toe. Want pas dan zal al dat afgrijselijke geweld ophouden. Maar voordat het zover is, moet je wel door de verschrikking van de doodstrijd van het

Derde Rijk heen. Het is als het bezoek aan een concentratiekamp; verstandelijk weet je wat er zich allemaal heeft afgespeeld, maar soms moet je ter plekke zijn geweest om er iets van te kunnen voelen.

Dit boek is als geen ander in staat de laatste strijd tussen de twee totalitaire systemen van de twintigste eeuw in al zijn verschrikking te beschrijven. Het ene walgelijke verhaal volgt na het andere, wat dat betreft is het boek een perverse litanie van beestachtigheid. Soms lijkt het erop dat Beevor er maar niet genoeg van kon krijgen, alsof hij er aan twijfelt of de lezer wel voldoende begrijpt hoe erg het was; dus hup, nog maar een gruwelverhaal erbij! Maar de lezer blijft gefascineerd doorlezen, zo verbijsterend is dit verhaal over de bloeddorstige wreedheid van de mens.

Wraak en verwarring

Soms viel de eerste confrontatie van de Duitse burgerbevolking met de Russen nog mee. De frontsoldaten waren nog het meest gedisciplineerd, zij richtten zich op hun gevechtstaken. Verbaasd waren ze wel over het levenspeil op het platteland en in de steden van Duitsland. Waarom moest de bevolking van zo'n welvarend land komen roven en plunderen in de armoede van de Sovjet-Unie, vroegen sommigen zich af. Maar meestal waren de gevolgen van de confrontatie afschuwelijk. Russen die uit pure woede over de luxe in Duitsland alles wat ze niet konden roven kort en klein sloegen.

De haat van de Russen ontzag niemand. Eberhard von Braunschweig die had deel genomen aan het verzet tegen Hitler en meerdere malen gearresteerd was door de Gestapo, werd met zijn familie uit zijn hofstede gesleept en doodgeschoten. Een andere eigenaar van een landgoed werd in stukken gehakt en aan de varkens gevoerd. Een gevangen genomen SS-officier moest piano spelen voor zijn leven en toen hij na meer dan een dag spelen uitgeput neerstortte op de toetsen, werd hij met een salvo van een machinegeweer afgemaakt. Communisten die de Russen met kameraadschappelijke groeten kwamen verwelkomen, kwamen er in zoverre genadig vanaf, dat zij voor verhoor werden meegenomen naar de contraspionage. Zij

hadden zich geen echte communisten getoond; zij hadden niet aan de partizanenstrijd deelgenomen.

Het wreedst was het lot voor de Duitse meisjes en vrouwen; zij werden door de Russische soldaten als oorlogsbuit beschouwd. Wanhopig probeerden zij zich te verbergen of zich voor te doen als oude vrouwen. Maar de Russen verkrachten alle vrouwen: van meisjes van twaalf tot bejaarden van zeventig. Beevor schat dat bij elkaar minstens twee miljoen Duitse vrouwen het slachtoffer van een verkrachting zouden zijn geweest, waarvan misschien een meerderheid meerdere malen is verkracht.

De onheilsberichten snelden het oprukkende Rode Leger vooruit. Waar mogelijk vluchtte de bevolking naar het westen en naar de havensteden aan de Oostzee. Die steden raakten overvol. In Danzig, een stad van een paar honderdduizend inwoners, zwol het bevolkingsaantal aan tot anderhalf miljoen.

Wanhopig probeerden bewoners en vluchtelingen over het ijs uit het ingesloten Koningsbergen te ontkomen. Er was geen voedsel en na half januari werden er geen treinen meer ingezet voor de evacuatie; de *Wehrmacht* had ze zelf veel te hard nodig. De Nazi-leiding had nauwelijks voorbereiding getroffen voor een evacuatie; daaraan denken zou defaitisme zijn.

Hitler had ieder zicht op de realiteit verloren. Hij toverde niet bestaande legers uit zijn mouw; regimenten met de sterkte van nog maar een bataljon werden in zijn verbeelding divisies en zulke divisies werden legerkorpsen. Vrijwel niemand van de legerleiding durfde hem tegen te spreken. Himmler probeerde de terugtocht van het Duitse leger, dat aangevuld was met eenheden *Volkssturm*, bestaande uit armzalig bewapende veteranen uit de Eerste Wereldoorlog en jongens van veertien en vijftien jaar van de *Hitler-Jugend*, met *Kriegsgericht* en *Standgericht* tot staan te brengen. De namen van hun eenheden waren indrukwekkend: *Sturmzug*, *Panzerjagdkompagnie*; de middelen minimaal.

Geëxecuteerden werden ter afschrikking voor iedereen duidelijk zichtbaar opgehangen. Op het karton dat met een touw op hun borst hing, waren

teksten te lezen als: 'Ik hang hier omdat ik niet in de Führer geloofde', of: 'Ik was laf, maar ik stierf even-goed'. Waarschijnlijk zijn er meer dan tienduizend Duitse soldaten doodgeschoten. Maar officieren die zich terugtrokken werden overgeplaatst of naar huis gestuurd.

Half februari zijn er ruim acht miljoen Duitse burgers op de vlucht voor het Rode Leger. Op 21 januari 1945 begon operatie *Hannibal*, de massale evacuatie van de vluchtelingen uit Danzig met vier grote schepen. Op 30 januari werd de *Wilhelm Gustov*, een *Kraft durch Freude* passagiersschip, berekend op 2000 passagiers, met tussen de 6600 en 9000 mensen aan boord, getorpedeerd. Tussen de 5300 en 7400 mensen vonden de dood in het ijskoude water. De buitentemperatuur bedroeg min achttien graden. De commandant van de Russische onderzeeër die de noodlottige torpedo afschoot, werd alleen daarom niet benoemd tot *Held van de Sovjetunie*, omdat hij een relatie met een buitenlandse had gehad. Postuum kreeg hij zijn onderscheiding toch. Op 16 april werd de *Goya* met ruim 7000 opvarenden, die vrijwel allemaal verdrinken, tot zinken gebracht.

Leiders en hun onderdanen

De soldaten van het Rode Leger kregen slecht te eten; velen van hen hadden permanent honger. Ze werden van de hongersnood gered door de enorme hoeveelheden ingeblikte ham en graan die de Amerikanen hun stuurden. Maar plunderen bleef gewoon noodzakelijk om het karige rantsoen aan te kunnen vullen. Het Rode Leger moest leven van het gebied waar het door heen trok. Achter het front werd het hele land afgestroopt naar etenswaar. Omdat de terugtrekkende Duitsers nergens drankvoorraden hadden vernietigd,

waren veel Russen in een permanent staat van dronkenschap. Zij vergrepen zich zelfs aan bevrijde dwangarbeidsters uit de Duitse werkkampen.

Bij het naderen van Berlijn was de allerergste geslachtsdrift van de Russische soldaat wel getemperd, maar plunderen bleven ze evengoed. Tot na de capitulatie dwongen ze met hun wapen, onder het uitroepen van 'Oeri, oeri', de inwoners van Berlijn hun horloges af te geven. Waarop de Berlijners met lege armen moesten antwoorden: 'Uhr schon Kamerad'.

De soldaten van het Rode Leger wisselden staaltjes van gewelddadigheid af met vriendelijkheid en sentimentaliteit. Er was ontzetting en woede bij het zien van de gevolgen van de Nazi-barbarij in de bevrijde concentratiekampen. Men ontfermde zich over de overlevenden en nam wraak op de beulen. In Danzig trof het Rode Leger in het Anatomisch Medisch Centrum bijna honderdvijftig lijken aan, voor het merendeel afkomstig uit Stutthof, die werden gebruikt voor de vervaardiging van zeep. De medewerkers werden niet berecht; zij hadden alleen maar gewerkt met de lichamen van mensen die door anderen elders vermoord waren.

Stalin stuurde een enorme legermacht van tweeënhalf miljoen man over een betrekkelijk smal front richting Berlijn. Hij gokte erop dat de rivaliteit tussen de maarschalken Zjoekov en Konjev, ieder van hen tot het uiterste zou drijven hem als eerste de nederlaag van Hitler te kunnen mededelen. Stalins grootste angst was dat de westerse geallieerden, ondanks alle gemaakte afspraken, Berlijn toch eerder zouden innemen dan het Rode Leger. Mede daarom

wilde hij dat de stad zou omsingeld zou worden. En zelfs toen dat was gelukt, was hij er nog niet gerust op: misschien zouden de Amerikanen wel luchtlandingstroepen inzetten.

Toen het Rode Leger steeds verder in het centrum van Berlijn doordrong, begon het leven in de *Führer-bunker* steeds surrealistischer te worden. Veel hoge partijbonzen, door de Berlijners spottend Goudfazanten genoemd, hadden de bunker reeds verlaten. Hitler was afwisselend woedend over het verraad van zijn getrouwen en dan weer zwaar terneergedrukt. Eva Braun was druk in de weer met de voorbereiding van haar bruiloft. In de aanwezigheid van Hitler werd nog steeds, al hakkenklakkend en met gestrekte rechterarm, het Führerspel gespeeld. Maar buiten het zicht van de Führer bracht het laatste restje getrouwen al zuipend en copulerend de laatste dagen van het regime door.

Ondertussen had het geforceerde oprukken over het smalle front noodlottige gevolgen voor de soldaten van het Rode Leger, er sneuvelden bijna 80.000 man in de laatste slag en er raakten ruim 270.000 man gewond. Vaak door 'friendly fire'. Ook aan Duitse kant was het aantal slachtoffers enorm; van 'collaterale schade' had niemand nog gehoord. Triest was het lot van de miljoenen bevrijde krijgsgevangenen en dwangarbeiders, omdat zij als verraders werden beschouwd en aan de propaganda van Goebbels hadden blootgestaan, werden zij naar de *Goelag* of met een arbeidersbataljon naar Siberië gestuurd. Wat op hetzelfde neerkwam. Zij kregen spoedig gezelschap van de oorlogsinvaliden, want de samowars zonder ledematen, zoals ze genoemd werden, waren in de stad geen aanbeveling voor het socialisme.

En dan was er nog het verhaal van de landjonker die, als in de dagen van Frederik de Grote, met de te jonge jongens en de te oude mannen van zijn landgoed, in zijn uniform uit de Eerste Wereldoorlog, ten strijde trok. Maar al na enkele dagen inzag dat het opofferen van mensenslevens voor een verloren zaak zinloos was. Met een kort toespraakje stuurde hij zijn mannen weg.